

УДК
766:7.012-
027.3(477)

DOI:10.30857/2617-
0272.2018.4.6.

КОСІВ В. М.
Львівська національна академія мистецтв

МІЛІТАРНИЙ ОБРАЗ УКРАЇНЦЯ У ГРАФІЧНОМУ ДИЗАЙНІ ДІАСПОРИ 1945–1989 РР.

Мета. Виявлення особливостей візуальної репрезентації українця у графічному дизайні української діаспори 1945–1989 рр.

Методика дослідження базується на іконографічному та семіотичному аналізі, а також застосуванні підходів гендерних студій. Графічний дизайн розглядається як візуальна комунікація, застосовано методи «нової історії мистецтва».

Результати. У середовищах української повоєнної еміграції поширювався дух загальної мобілізації та готовності до боротьби за визволення України, тому у візуальній комунікації образ українця переважно пов'язувався зі збройною боротьбою. Зображення давньоруського воїна, козака, січового стрільця супроводжували нарратив про неперервність цієї боротьби впродовж століть. Разом з тим, поширюються алегоричні псевдорелігійні образи, де українські визвольні змагання трактуються як «свята» боротьба. Найчастіше вживаним та семантично найбільш гнучким був образ козака. Він міг позначати конкретний історичний період, уособлювати всіх борців за волю України, а також усіх українців. З часом, коли ідея збройної боротьби втратила актуальність, мілітарні образи, як і чоловічі образи загалом, зустрічаються рідше.

Наукова новизна. У статті вводяться до наукового обігу маловідомі твори і публікації української діаспори, простежуються зв'язки між ідеологічними конструкціями та візуальною комунікацією.

Практична значущість. Дослідження розкриває контексти і пояснює іконографію мілітарних образів українців у графічному дизайні діаспори 1945–1989 рр. Це дозволить зробити відповідні узагальнення щодо візуальної репрезентації української ідентичності.

Ключові слова: графічний дизайн, періодичні видання, українська діаспора, образ українця.

Вступ. Візуальна ідентифікація України й українців засобами графічного дизайну сьогодні активно обговорюється в контексті урядових і громадських ініціатив популяризації держави на міжнародному ринку. Два десятиліття тому, наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. ця тема була актуальною у зв'язку з постколоніальним прагненням політичного самоствердження. Ще раніше, упродовж 1945–1989 рр., в умовах холодної війни, для ідеологів Радянської України та української діаспори було важливим упровадити свої версії національного міфу. Радянський образ українця відомий за численними зображеннями на плакатах. Це свідомий і лояльний трудівник, який відмінно виконує свою роботу і таким

чином долучається до побудови «світлого майбутнього». Яким же поставав українець у графічному дизайні діаспорних громад «вільного світу»? Як ідеологічні конструкції, котрі побутували серед національної спільноти, впливали на ілюстраторів? Відповіді на ці запитання важливі з огляду на потребу усвідомлення всієї культурної спадщини минулого при постановці сьогодишніх і майбутніх завдань візуальної комунікації.

Аналіз попередніх досліджень. Мистецтво української діаспори впродовж останніх десятиліть стає об'єктом зацікавленнь українських мистецтвознавців. Дослідження О. Федорука [9], Г. Стельмащук [7], Р. Шмагала [10], Р. Яціва [12]

доповнюють видані раніше за кордоном праці І. Кейвана [3], В. Поповича [5], Д. Даревич [2] та інших авторів. Однак, у представленні мистецького доробку діаспори і в Україні, і за кордоном, бачимо переважно наголос на живописі, скульптурі, станковій графіці, інколи згадується книжкова ілюстрація та екслібрис. Натомість для обкладинок періодичних видань, буклетів, листівок, корпоративної ідентифікації, тобто тиражованих творів графічного дизайну, як правило, не знаходилося місця ані в текстах, ані в альбомах ілюстрацій. Таким чином, масова візуальна комунікація, яка найбільше впливала на формування національної громади як «уявленої спільноти» (визначення Б. Андерсона) [13], на сьогодні досліджена найменше.

Постановка завдання. Мета дослідження – виявити особливості візуальної репрезентації українця у графічному дизайні української діаспори 1945–1989 рр. Оскільки основними носіями зображень, що масово розповсюджувалися в українських громадах Західної Європи, США, Канади, Аргентини, Бразилії, Австралії, були обкладинки періодичних видань, основна увага звернена на їхнє графічне оформлення.

Результати дослідження. В українській діаспорі активна позиція лідерів громади, які були у переважній більшості чоловіками, виражалася в їхній самоідентифікації як послідовників українців – борців за визволення України. Для цього, здебільшого, використовувалися наративи мілітарної історії та поширювався культ героїв, полеглих за батьківщину. Виховання юнаків як «справжніх чоловіків» відбувалося на історичних прикладах, розмови про патріотизм переповнені риторикою військової боротьби. Як зазначає Д. Нейджел, «Такі поняття, як честь, патріотизм, боягузтво, відвага та почуття обов'язку, важко розрізнати як

націоналістичні або маскулінні, оскільки вони, здається, вельми пов'язані з нацією і справжньою мужністю ... «мікрокультура» маскулінності у повсякденному житті дуже добре підходить до вимог націоналізму, особливо до його мілітаристського боку» [4, С. 191]. Давньоруських воїнів, козаків, січових стрільців, воїнів УПА вшановували на щорічних урочистих академіях, у церковних богослужіннях, про них розповідали в українських школах і скаутських організаціях. Вони також домінували серед образів чоловіків-українців у візуальній комунікації – як ілюстрації до тематичних видань, а в інших – без жодної прив'язки до теми чи назви публікації.

Численні тематичні нагоди (святкування) супроводжувалися акцидентними друкованими матеріалами, з нагоди річниць історичних подій обкладинки періодичних видань демонстрували силу українського війська. Прикладами цього є дизайн обкладинок до річниць української революції 1917 р. У 1967 р. з нагоди відзначення її 50-ліття Богдан Титла проектує обкладинку «Календаря-Альманаха Українського Народного Союзу» (США) із зображенням стрілецької кінноти, де серед лінійних силуетів прочитується також постать козака. Вадим Доброліж в Канаді з тієї ж нагоди формує композицію з чотирьох воїнів, які презентують не стільки події 1917 р., як образи тисячолітньої мілітарної історії України. Едвард Козак в обкладинці «Альманаха Українського Братського Союзу у 60-річчя Української Національної Революції» (США) поєднує образи козака та стрільця. До 70-ліття революції свій варіант чотирьох воїнів пропонує Володимир Беднарський (США). Таким чином, відзначення чергової річниці подій 1917 р. стають нагодою представити також інші етапи державотворення, при цьому їхня подача здійснюється саме через мілітарні

образи. Зрештою, іконографія поєднаних чотирьох постатей – давньоруського воїна, козака, стрільця та повстанця з ілюстрації відповідних етапів збройної боротьби перетворилася на візуалізацію широкого поняття «Історії України».

Теза про те, що українська історія – це неперервна збройна боротьба, яка є прикладом для наслідування, утверджувалася також через тиражовані твори графічного дизайну, видані з нагоди найрізноманітніших подій. Особливо це простежується наприкінці 1940-х – 1950-х рр. коли, з одного боку, в Україні ще діяла УПА, а з іншого – висловлювалися сподівання на новий геополітичний конфлікт і його потенціал для українського державотворення. Отож, обкладинки журналу «Шлях Молоді» на 1947 р. (автори не ідентифіковані) показують юнаків, які готові продовжити збройну боротьбу. Такий дизайн враховує побажання читачів, які у своїх листах до редакції писали: «На нашу думку, наступне, травневе число журналу треба б оформити так: Велика пляма крові... Зброя, ну і ще щось таке – це вже художник мусить знати, як скомпонувати щось дійсно бойове, націоналістичне... В журналі треба дати побільше бойових гасел, таких, щоб від журналу аж гриміло, щоб аж гуло боротьбою... Лише це може привабити молодь» [11, С. 33]. Едвард Козак у емблемі та обкладинці «Календаря Української Трибуни» на 1948 р. (Німеччина) подає міфічний образ крилатого вершника з піднятим мечем, який летить над руїнами київських Золотих Воріт. Вершник в обладунках з'являється на обкладинці 1950 р. канадського «Календаря-Альманаха Нового Шляху» на 1950 р. авторства Богдана Боцюрківа. Того ж року обкладинка аргентинського календаря-альманаха товариства «Відродження» авторства Івана Денисенка представляє давньоруського воїна-вершника, котрий

стріляє з лука. Михайло Дмитренко у графічній заставці, котра була використана в друкованих матеріалах до свята Соборності 1952 р. в Канаді, зображає вояків ЗУНР та УНР.

Окремі пізніші твори продовжують цю тенденцію. З нагоди першого Світового Конгресу Вільних Українців 1967 р. та маніфестації «За волю України» в Нью-Йорку Богдан Титла створює трьохярусну композицію українського війська різного часу. Історичне масове зібрання у Медисон Сквер Гарден мало мирний характер, але його візуальне представлення пригадувало про збройну боротьбу. У дизайні канадсько-американського «Лемківського Календаря» на 1967 і 1961 р. Мирон Левицький ілюструє регіональний колорит за допомогою ландшафту і костюму, але також дає в руки лемків зброю, а на обкладинці українського англомовного журналу «Forum» 1970 р. вміщує давньоруського воїна. Наведені приклади показують, як образи озброєних українців використовуються для повідомлень, не пов'язаних з мілітарною тематикою. Для національної ідентифікації автори могли застосувати будь-які інші символи, образи або відповідну стилістику, але цього не зробили. Очевидно, що розповідь про Україну як місце боротьби була пріоритетнішою для них, а також для їхніх замовників-редакторів, які своєю чергою зважали на настрої аудиторії. Як згадує юний учасник одного з пластових таборів кінця 1950-х рр., він слухав «про подвиги оборонців їх прадідної землі, казкової країни, що їй на ім'я – УКРАЇНА» [6, с. 4]. Напівміфічні мілітарні образи карбувалися у свідомості українців діаспори, відображаючи та водночас формуючи образну мову візуальної комунікації в громаді.

У 1970–1980-х рр. у графічному дизайні діаспори мілітарності стає менше. Надія старшого покоління на нову війну –

збройну боротьбу, яка дозволить повернутися на батьківщину, виглядає гротескною для молоді. «Зараз по війні нам виглядало, що скоро може дійти до зудару між Америкою та СРСР, і що ми мусимо продовжувати боротьбу, щоб вплинути на опінію вільного світу ... Тепер, 20 років пізніше, справи виглядають інакше. Ніхто серйозно не перечить що ми є тут надовгий час, ані не очікує вибуху війни ... Молодь бачить, що старших поняття нашої ролі в Америці не погоджується з дійсністю...» [8, с. 19–20]. Військові образи продовжують з'являтися у виданнях ветеранських організацій; парамілітарний характер усе ще присутній в оформленні матеріалів Пласту і СУМу. Давньоруські воїни, козаки, стрільці та повстанці супроводжують різдвяні та великодні сцени на листівках. Але поза цими нагодами художники застосовують інші засоби візуальної розповіді про Україну й українців. Треба однак відзначити, що за винятком зображень танцюристів на сцені, ці засоби не пов'язані зі створенням образу людини.

Незважаючи на відмінності повідомлень в діаспорних і радянських творах, в одному символічному окресленні українця вони сходилися. Упродовж всього досліджуваного періоду, в різних комунікативних контекстах, постійно з'являється образ козака. Як показує О. Гриценко, козацтво – це історична епоха, яка стала частиною популярної культури українців. Від початку ХХ ст., коли «мало не всі воєнізовані чи спортивні національні організації у своїй назві, атрибутиці, термінології, структурах управління неодмінно наслідували козачину», у масовій свідомості поняття української нації та козацтва стали майже синонімами [1, с. 288, 296]. У радянських творах образ українця-козака найчастіше з'являється в контексті бутафорних постановок. У рекламних плакатах танцювальних

ансамблів, циркових постановок, балету на льоду показують життєрадісних і жартівливих козаків у шароварах і шапці зі шликом. Натомість в українській діаспорі зображення козака мали конотацію боротьби за волю. Недаремно вони з'являлися з нагоди відзначень річниць української революції, поруч з воїнами інших періодів історії. У деяких випадках зображення козаків могли повністю замінити січових стрільців. Крім цього вужчого представлення козака як «етнічного воїна» і частини «романтизованої військової історії» [14, С. 282], побутував також ширший образ, який охоплював усіх чоловіків-українців. Козак на буклеті Українського Народного Фонду в Америці 1950 р. позначає всіх українців чоловічої статі. Ще далі пішов Олександр Канюка, який на обкладинці Бюлетня сприяння У. Н. Раді з нагоди століття української еміграції до Америки показує всіх «перших емігрантів» як козаків.

Окремий тип образу чоловіка-українця сформувався під впливом християнської іконографії святих воїнів, а саме Арх. Михаїла та Св. Юрія. Такі псевдорелігійні символічні зображення «воїна добра», а також зображення конкретних святих, використовувалися для візуальної комунікації у різних контекстах. Обкладинка журналу «За Самостійність» 1947 р. представляє українця, який проколює списом велетенського змія. Тризуб на щиті (у варіанті герба УНР В. Кричевського) конкретизує національність «добра» і натякає на джерело зла. Аналогічну символіку образу використовує Богдан Певний в оформленні видання пластового «Ордена Хрестоносців» (1956 р.). Щоправда, тут він більше наголошує на святості героя, вміщуючи сонце позаду його голови так, щоби воно утворювало німб. Образ Юрія Змієборця у більш традиційній іконографії святого вживався як емблема українських організацій. При

цьому, якщо у випадках церковних громад чи братств тут прочитувався логічний зв'язок, то в символіці Союзу Українських Купців і Промисловців в Нью-Йорку чи проєкті Василя Дорошенка для Українського Світового Об'єднання Гуцулів про такий зв'язок (мотивації автора чи побажань замовників) можна лише здогадуватися.

Висновки. У середовищах української повоєнної еміграції поширювався дух загальної мобілізації та готовності до боротьби за визволення України. Скаутські організації, громадські та церковні школи виховували дітей на прикладах мілітарної історії. У візуальній комунікації образ українця переважно пов'язувався зі збройною боротьбою. Зображення давньоруського воїна, козака, січового стрільця супроводжували нарратив про неперервність цієї боротьби впродовж століть. Приклади обкладинок періодичних

видань 1940–1950-х рр. відображають події недавньої історії чи сучасних подій. Разом з тим, поширюються алегоричні образи псевдорелігійної іконографії, де українські визвольні змагання трактуються як «свята» боротьба. Найчастіше вживаним та семантично найбільш гнучким образом був козак. Він міг позначати конкретний історичний період, уособлювати всіх борців за волю України, а також усіх українців. З часом, коли ідея збройної боротьби втрачала свою актуальність, мілітарні образи, як і чоловічі образи загалом, зустрічаються рідше. У майбутніх дослідженнях важливо співставити візуальну репрезентацію чоловіка-українця в діаспорі та УРСР. Символічні образи козака в діаспорних та радянських творах графічного дизайну вимагають детального розгляду. В обидвох контекстах цей образ був уживаний доволі часто, однак комунікативні особливості різнилися.

Література

1. Гриценко О. Козацтво. *Нариси української популярної культури*. Київ : Український центр культурних досліджень, 1998. С. 288, 296.
2. Даревич Д. Мирон Левицький / Передмова Святослава Гординського. Торонто : Українська Спілка Образотворчих Мистців, 1985. 128 с.
3. Кейван І. Українські мистці поза батьківщиною. Едмонтон-Монреаль : [б. в.], 1996. 226 с.
4. Нейджел Дж. Маскулінність і націоналізм: гендер і сексуальність у творенні націй. *Гендерний підхід: історія, культура, суспільство* / Під ред. Ліліани Гентош, Оксани Кісь. Львів : ВНТЛ-Класика, 2003. С. 182–204.
5. Попович В. Українські мистці у Західній Європі після 1945 р. *Мистецтво української діаспори*. Київ : Тріумф, 1999. С. 93–128.
6. Приблуда. Чар пластування. *В дорогу з юнацтвом*. 1959. Ч. 1. С. 4.
7. Стельмашук Г. Українські митці у світі. Матеріали до історії українського мистецтва ХХ століття. Львів : Априорі, 2013. 516 с.

8. Томич Н. Б. Чому? *Зозулька*, 1969. Ч. 1/14. С. 19–21.
9. Федорук О. Микола Бутович : Життя і творчість. Київ, Нью-Йорк : Видавництво М. П. Коця, 2002. 431 с.
10. Шмагало Р. Мистецька освіта в Україні середини ХІХ – середини ХХ ст.: структурування, методологія, художні позиції. Львів : Українські технології, 2005. 528 с.
11. Шум Д. Камо грядеші? *Шлях Молоді*. 1947 р. Ч. 2. С. 33.
12. Яців Р. Роберт Лісовський (1893-1982) : Дух лінії / Слово про батька – Зоя Лісовська-Нижанківська; Львівська національна академія мистецтв. Львів : Априорі, 2015. 232 с.
13. Anderson B. R. *Imagined Communities*. London : Verso, 1983. 240 p.
14. Enloe C. *Ethnic Soldiers. Ethnicity* / Edited by John Hutchinson and Anthony D. Smith. Oxford: Oxford University Press, 1996. P. 282–285.

References

1. Hrytsenko O. (1998). *Kozatstvo*. [Cossackhood]. In: *Narysy ukrayins'koyi populyarnoyi kul'tury*. [Essays on Ukrainian Popular

Culture]. Kyiv: Ukrayins'kyi tsentr kul'turnykh doslidzhen'. [In Ukrainian].

2. Darevych D. (1985). *Myron Levytsky* [Introduction by Sviatoslav Hordynsky]. Toronto: Ukrayinska spilka obrazotvorchyh mystsiv. [In Ukrainian].

3. Keivan I. (1996). *Ukrainski mysttsi poza batkivshchynoiu* [Ukrainian Artists Abroad]. Edmonton-Montreal. [In Ukrainian].

4. Nagel J. (2003). Maskulinnist i natsionalizm: gender i seksualnist u tvorenni natsii. [Masculinity and nationalism: gender and sexuality in the making of nations]. In *Gender approach: history, culture, society*. Lviv: VNTL-Klasyka. 182-204. [In Ukrainian].

5. Popovych V. (1999). Ukrainski mysttsi u Zakhidnii Yevropi pislia 1945 r. [Ukrainian Artists in Western Europe after 1945]. In *Mystetstvo ukrayinskoyi diaspory*. Kyiv: Triumf. 93-128. [In Ukrainian].

6. Prybluda. (1959). Char plastuvannia. [Magic of Being in Plast]. *V dorohu z yunatstvom*. 1. 4. [In Ukrainian].

7. Stelmashchuk H. (2013). *Ukrainski myttsi u sviti. Materialy do istorii ukrainskoho mystetstva 20 stolittia*. [Ukrainian Artists in the World. Materials

to the History of Ukrainian Art of the 20th Century]. Lviv: Apriori. [In Ukrainian].

8. Tomych N. B. (1969). Chomu? [Why?]. *Zozulka*, 1/14, 19-21. [In Ukrainian].

9. Fedoruk O. (2002). *Mykola Butovych: Zhyttia i tvorchist*. [Mykola Butovych: Life and Creativity]. Kyiv, New York: Vydavnytstvo M. P. Kotsia. [In Ukrainian].

10. Shmahalo R. (2005). *Mystetska osvita v Ukraini seredyny 19 – seredyny 20 st.: strukturuvannia, metodolohiia, khudozhni pozytsii*. [Art Education in Ukraine in the mid 19th – mid 20th Century: Structure, Methodology, Art Positions]. Lviv: Ukrainski tekhnolohii. [In Ukrainian].

11. Shum D. (1947). Kamo hriadeshi? [Quo Vadis?] In *Shliakh Molodi*, 2, 33. [In Ukrainian].

12. Yatsiv R., Lisovska-Nyzhankivska Z. (Article). (2015). *Robert Lisovskyi (1893-1982): Dukh linii*. [Robert Lisovsky (1893-1982): Spirit of a Line]. Lviv: Apriori. [In Ukrainian].

13. Anderson B. (1983). *Imagined Communities*. London: Verso. [In English].

14. Enloe, C. (1996). Ethnic Soldiers. In *Ethnicity* (Edited by John Hutchinson and Anthony D. Smith). Oxford: Oxford University Press. 282-285. [In English].

МИЛИТАРНЫЙ ОБРАЗ УКРАИНЦА В ГРАФИЧЕСКОМ ДИЗАЙНЕ ДИАСПОРЫ 1945–1989 ГГ.

КОСИВ В. М.

Львовская национальная академия искусств

Цель. Выявление особенностей визуальной репрезентации украинца в графическом дизайне украинской диаспоры 1945-1989 гг.

Методика исследования базируется на иконографическом и семиотическом анализе, а также применении подходов гендерных исследований. Графический дизайн рассматривается как визуальная коммуникация, применяются методы «новой истории искусства».

Результаты. В среде украинской послевоенной эмиграции распространялся дух всеобщей мобилизации и готовности к борьбе за освобождение Украины, поэтому в

MILITARY IMAGE OF A UKRAINIAN MAN IN THE 1945–1989 GRAPHIC DESIGN OF THE DIASPORA

KOSIV V.

Lviv National Academy of Arts

Purpose. The purpose of the study is to identify the peculiarities of a Ukrainian Man visual representation in the 1945–1989 graphic design of the Ukrainian diaspora.

The methodology of this research is based on iconographic and semiotic analysis, as well as the application of gender studies approach. Graphic design is discussed as visual communication, methods of the «new art history» were applied.

Results. In the circles of post-war Ukrainian emigration, the spirit of general

визуальной коммуникации образ украинца преимущественно связывался с вооруженной борьбой. Изображения древнерусского воина, казака, сечевого стрельца сопровождали нарратив о непрерывности этой борьбы на протяжении веков. Вместе с тем, распространяются аллегорические псевдорелигиозные образы, где украинское освободительное движение трактуется как «священная» борьба. Чаще всего применяемым и семантически наиболее гибким был образ казака. Он мог обозначать конкретный исторический период, олицетворять всех борцов за свободу Украины, а также всех украинцев. Со временем, когда идея вооруженной борьбы потеряла актуальность, милитарные образы, как и мужские образы в целом, встречаются реже.

Научная новизна. В статье вводятся в научный оборот малоизвестные произведения и публикации украинской диаспоры, прослеживаются связи между идеологическими конструкциями и визуальной коммуникацией.

Практическое значение. Исследование раскрывает контексты и объясняет иконографию милитарных образов украинцев в графическом дизайне диаспоры 1945–1989 гг. Это позволит сделать соответствующие обобщения по визуальной репрезентации украинской идентичности.

Ключевые слова: *графический дизайн, периодические издания, украинская диаспора, образ украинца.*

mobilization and readiness for the struggle for the liberation of Ukraine was spreading; therefore, the image of a Ukrainian Man in visual communication was mainly associated with armed struggle. Images of an Ancient Rus' Warrior, a Cossack, a Sich Rifleman accompanied a narrative about the continuity of this struggle for centuries. At the same time, allegorical pseudo-religious images spread, where Ukrainian liberation was treated as a «holy» struggle. The most common and semantically flexible was the Cossack image. It could remind a concrete historical period, denote all the fighters for the freedom of Ukraine or embody all the Ukrainians. Over time, when the idea of armed struggle lost its relevance, militaristic images, as well as men's images in general, became less common.

The scientific novelty is defined by a little-known material as well as the connections between ideological constructions and visual communication.

Practical significance. The research reveals the contexts and explains the iconography of militaristic images of Ukrainians in graphic design of the diaspora from 1945–1989. This will allow for appropriate generalizations regarding a visual representation of Ukrainian identity.

Keywords: *graphic design, periodic publications, Ukrainian diaspora, Ukrainian Man image.*

ІНФОРМАЦІЯ
ПРО АВТОРА:

Косів Василь Михайлович, канд. мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри графічного дизайну, Львівська національна академія мистецтв, ORCID 0000-0002-8826-0135, **e-mail:** vasytkosiv@yahoo.com

Цитування за ДСТУ: Косів В. М. Мілітарний образ українця у графічному дизайні діаспори 1945–1989 рр. *Art and design*. 2018. №4. С. 65-71.

Citation APA: Kosiv, V. (2018) Military image of a Ukrainian man in the 1945–1989 graphic design of the diaspora. *Art and design*. 4. 65-71.

<https://doi.org/10.30857/2617-0272.2018.4.6>